

MARGARIT I EL TEMA DELS GOTS

1. Un dels trets més marcats de la historiografia medieval europea, i més específicament dintre de l'àmbit de les cròniques generals, és la valent recerca per part dels autors a formular una estructura que doni coherència al material que han anat amuntegant. A aquests esforços es deu l'elaboració i la difusió d'aquells mites històrics que contribueixen al sentit de destí i d'identitat col·lectius, i sobretot de continuïtat dinàstica. Aquests mites poden ser de tipus ben diferents; alguns tenen poca durada; d'altres persisteixen durant molt de temps. Mentre alguns són populars i llargament difosos, d'altres són erudits i coneixen una propagació limitada. Però fins i tot aquells que inicialment tenen una esfera d'acció reduïda poden estendre's i entrar a formar part dels diversos nivells culturals en èpoques posteriors. Cap període n'està totalment immunitzat i cada època es dedica a la renovació o destrucció dels que han envellit. El mite més central de la historiografia de l'Europa industrialitzada, el progrés en línia recta, una expansió sense límits, regulada per la raó humana, ja fa mig segle que trontolla i ara pateix l'última sèrie de cops mortals.

He dit que alguns mites tenen una circulació limitada; això és cert, si parlem d'òrigens o començaments d'entitats històriques. El vincle dels gots amb França, Espanya, els països escandinaus, Itàlia i Grècia és un fet històric concret, però les presumpcions derivades d'aquest vincle pertanyen a l'àmbit del mite històric. Dins

aquest àmbit trobem figures de poder llegendari com Alaric en un extrem de l'època, i Roderic, l'últim rei dels gots a l'altre, o incidents com el saqueig de Roma i el casament de Galla Plàcidia amb Ataülf.

Alguns erudits, especialment no espanyols, potser creuen que aquest tòpic dels gots ha deixat fa molt de temps de ser objecte de controvèrsia. Malgrat tot, continuava apareixent en cercles especialitzats fins fa relativament poc. Els anys vint, Ortega y Gasset tractà de revisar dràsticament la formulació del mite tradicional de la història hispanogoda en la seva obra *España invertebrada*. Però aquest mite s'hi resistí tossudament i restà tanmateix quasi intacte sota la protecció de Menéndez Pidal i el seu cercle fins als anys cinquanta. En un famós simpòsium a Spoleto, Itàlia, el 1956, titulat *I goti in Occidente*, Pidal acabà la seva ponència amb les següents paraules:

«Así, mientras los francos hicieron de la Galia una Francia, los godos no hicieron de la Iberia una Gotia, como soñaba hacer Ataúlfo en sus años juveniles, antes de romanizarse casándose con la hija de Teodosio; siguiendo el pensamiento más maduro de Ataúlfo, cautivado al fin por los altos ideales de su regia cautiva Placidia, los godos respetaron y apoyaron la romanidad de España. Mas, sin embargo, si no dieron a la Hispania el nombre de Gotia, en compensación lograron crear en el ánimo de los españoles esa *superbia gothica*... que es una constante llamada a nuestra atención para que estudiemos las huellas que el goticismo romanizado o la romanidad gotificada han podido dejar en la vida posterior de España... Los godos, cuya literatura ignoramos totalmente, influyeron de modo persistente y profundo sobre toda la literatura española, dando vida a un género poético que no es como los demás — la epopeya que vence a la muerte —, un género cuyo espíritu transmigra a fines de la Edad Media al Romancero, y más tarde renace en el teatro nacional, reviviendo después en la poesía romántica, en el drama, en la novela de la época moderna.»¹

Don Ramón fa un salt majestuós de mil cinc-cents anys des del principi al final. És una declaració formidable, tan ben fundada

1. *Los godos y el origen de la epopeya española*, «I Goti in Occidente. Problemi» (Spoleto 1956), 321-322.

com la que podia ser ideada per qualsevol cronista medieval europeu sobre l'esperit d'Enees, d'Hèrcules, de Bacus, dels etruscs, dels grecs o dels romans. Els historiadors estrangers han quedat sovint desorientats per les conseqüències, una de les quals fou la controvèrsia entre Américo Castro i Sánchez Albornoz sobre l'herència visigòtica en la posterior història d'Espanya. La ideologia pidaliàna havia de ser fixada en un treball que ell prometé sovint, però que no escriví mai, titulat *El carácter originario de Castilla*. En aquest treball, com en una última versió contemporània de la crònica de Rodrigo Jiménez de Rada, Don Ramón havia de fondre les teories històriques d'Orosi sobre els gots i els romans i els breus comentaris d'Isidor sobre la literatura goda oral amb la ideologia del grup «noventayochista».

Els historiadors moderns, naturalment, han intentat d'examinar aquestes ficcions erudites, amb tanta càrrega d'apassionament. La temptativa més coneguda és la del professor Antoni Maravall, *El concepto de España en la Edad Media*, publicat per primera vegada el 1954. La seva convicció, repetidament expressada, és que l'anomenada tesi neogoda fou cultivada per tots els historiadors peninsulars tant en el segle XIII com en el segle XV, tant a Navarra, Aragó i Catalunya com a Castella. Segons ell, la tesi forma el nucli dels capítols inicials del treball més conegut de l'Arquebisbe de Toledo:

«La aportación propia del arzobispo don Rodrigo está sobre todo en haber sistematizado la tesis neogótica en una visión completa de la historia de España... [i una mica més tard] ... la historia de Cataluña se escribe, como la de las restantes partes, sobre el tronco de la historia de España.»²

Des del punt de vista de Maravall, la tesi neogoda és un recurs inventat específicament per expressar un concepte abstracte: el de la unitat cultural i política d'Espanya. Però, per a Maravall aquest concepte d'unitat tenia arrels molt més antigues i més pregones.

2. *El concepto*, 2.ª ed. (1964), 321.

No derivava exclusivament del període, relativament breu, del domini visigot a la Península:

«Esta última idea, que en un momento dado se afirma y se generaliza como una creencia común [y] mucho más tarde irradia a Castilla y al final de la Edad Media se propaga ... con carácter de una creencia casi inerte, a los demás reinos peninsulares, no deriva de una real subsistencia de visigodos en el solar de la Reconquista.»³

¿D'on ve, llavors, el sentiment de comunitat hispànica, si no s'explica segons la tesi neogoda de Don Rodrigo? Maravall situa el *Paralipomenon* de Joan Margarit al punt culminant del seu argument:

«La magna obra que Juan Margarit acomete en su *Paralipomenon* es precisamente la de exponer y valorar esas antiguas capas de comunidad hispànica ... Su historia es un hilo continuo 'de Hispanorum gentis' por cuya razón, para él ni es necesario ni precedente recurrir al mito godo, porque basta con que la recuperación contra los moros se haga a nombre de España.»⁴

En aquesta ponència no vull abordar la proposició que la tasca historiogràfica de Margarit provingué de la convicció de l'existència d'una «comunitat hispànica» en els termes en què Maravall la defineix. El que voldria examinar és l'afirmació que Margarit no simpatitzava amb la tesi neogoda. Efectivament, aquest judici no pot ser sostingut com una afirmació categòrica, ja que Margarit sí que explotà aquest tòpic en un tractat que vaig publicar no fa gaire com a apèndix a l'edició catalana revisada de la meua biografia del cardenal.

El tractat *De origine regum Hispanie et Gotthorum* sortí a la llum per primera vegada el 1974 a la Biblioteca Ambrosiana de Milà. Com que jo estava ja en aquell moment molt endavant en la revisió del meu treball original, no vaig poder prestar tanta atenció com hauria volgut a la meticulosa presentació del text i comentari.

3. *Op. cit.*, 300.

4. *Op. cit.*, 336.

El meu primer objectiu, doncs, seria recordar breument la naturalesa i el contingut de l'obra.⁵

2. El text llatí no és gens extens, menys de nou mil paraules. De les circumstàncies de la seva redacció no hi ha cap indicatiu, però està inclòs en un volum de discursos pronunciats al Congrés de Màntua, convocat el 1459 per Pius II amb la tàcita aprovació dels regnes catalano-aragonès-napolitans. Margarit no fa cap allusió directa o indirecta a congressos ni a croades. L'únic objectiu explícit des del punt de partida és la valorització de l'herència goda dintre de l'àmbit mediterrani i en particular a Espanya. Comença amb l'aparició dels gots en la història escrita i passa ràpidament al període consular de Roma. Des d'aquesta època endavant presenta la tribu goda o com enemiga o com aliada dels romans, però mai derrotada o sotmesa a ells, ni tan sols sota Juli Cèsar o Octavi. Del segle I abans de Jesucrist fins al començ del IV de l'era cristiana, els gots varen fer repetides ofertes d'ajuda als romans, fins al regnat de l'emperador Valent. Empesos pels huns, demanaren permís per travessar el Danubi i assentar-se dins les fronteres de l'Imperi, a canvi d'actuar com a baluart contra els huns. L'emperador Valent fou el qui els introduí al cristianisme, però sota la forma de l'arrianisme, i recelós de llur força, decidí debilitar-los amb la privació dels seus recursos abans de liquidar-los totalment. Els gots no varen tenir altre remei que desafiar els romans i durant la campanya prop de Constantinoble va morir Valent, cremat dins una masia. El seu germà Gracià, continua Margarit, no pogué resistir i firmà la pau, en la qual cedí als gots Itàlia, aleshores en rebel·lió contra l'Imperi. Si ells podien conquerir-la arrabassant-la de les mans dels caps rebels, podien retenir-la de ple dret.⁶

Fins aquí, a part d'alguna confusió en les dates, els noms i els lligams familiars, la narrativa no s'allunya gaire de les línies tradi-

5 ROBERT B. TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona 1976), 215-222.

6. Valent és l'oncle de Gracià. Faig referències al text *De origine*, publicat com a apèndix a la biografia.

cionals. Però un cop els gots partiren cap a Itàlia, no és gens difícil detectar una certa manipulació de les dades històriques. Per exemple, Estilicó, el comte imperial amb pretensions pròpies sobre Itàlia, va anihilar prop de Fiesole la meitat de l'exèrcit got capitanejat per Radagaisus, i oferí a Alaric la possibilitat d'ocupar Espanya en lloc d'Itàlia. Acceptant l'oferta, Alaric es retirà de Roma i es dirigí a Pollenza, on Estilicó l'atacà a traïció el diumenge de Pasqua, sabent que les creences godes els impedièn de lluitar en aquell dia. L'endemà, però, Alaric, tornant-s'hi violentament, vencé l'exèrcit romà i matà personalment Estilicó amb la seva pròpia espasa. Fou llavors quan Alaric es disposà a venjar-se ocupant Roma i destruint-la, però sense profanar cap temple cristià. Ens referirem més tard a les característiques significatives d'aquest escenari dramatitzat per sant Agustí i Orosi.⁷

Poc temps després de la mort d'Alaric a Cosenza, Ataülf capturà Galla i la seva filla Galla Placídia a Imola.⁸ Margarit accepta l'afirmació d'Orosi que el seu matrimoni amb la filla de Teodosi canvia la seva actitud envers l'imperi romà. La pau amb Roma fou restaurada a canvi del lliurament d'Espanya als gots. Ells la retindrien, com Itàlia anteriorment, de ple dret i no es veurièn afectats per cap decret imperial. A més, com a compensació de la violència del tractat, la Gàllia gòtica, o Llenguadoc, com és anomenat en el nostre text, havia de ser afegida al seu territori. Acordades aquestes condicions, Ataülf i la seva esposa, junt amb molts altres aliats, inclosos els alans, entraren a Espanya i s'installaren a la ciutat de Barcelona, on fou establerta la cort reial. Des de llavors, la zona compresa entre l'Ebre, el Cinca i els Pirineus fou coneguda com a Gotolònia a causa de l'associació de gots i alans, substituint l'antiga denominació de Celtibèria o Hispània Tarraconense.⁹

7. *De origine*, 368-369.

8. «apud Forum Julii, nunc Ymolam appellatum». Margarit repeteix un error reproduït en molts textos des de la *Getica* de Jordanes, XXXI, 160. Mommsen ja l'havia assenyalat en la seva ed. (MGH Auct. Antiq. V, Pars Prior (Berlin 1882), 159). Ataülf surt d'Itàlia el 412 i es casa a Narbona el 414.

9. *De origine*, 370. Jeroni Pau repeteix més o menys la mateixa observació: «Vnde existimatum est a non uulgaribus propter consistentem tum maxi-

Després de l'assassinat d'Ataülf pels seus mateixos homes, Galla Placídia deixà Barcelona i transferí la seu del poder a Toledo, que es convertí en el lloc on els reis gots foren coronats. Per aquesta raó fou elevat a arquebisbat pel trasllat a la *meseta* de la seu de Cartagena.¹⁰ Aleshores Galla Placídia fou reclamada per Honori, emperador d'Occident i fill de Teodosi, que la casà amb Valentinià.¹¹ (Aquí Margarit confon Valentinià, fill de Placídia, amb el marit Constanci III.) El doble lligam de l'imperi es referma, ja que Teodosi és d'extracció espanyola. Al mateix temps es repeteix l'afirmació d'Orosi que era tal l'excel·lència del terme 'got' que de vegades els invasors pensaven d'imposar el nom Gòtia i desterrar el dels romans. Malgrat que això no arribà mai a succeir, refusaren les lleis i els costums romans i establiren les seves pròpies lleis que, segons Margarit, han perdurat fins avui dia, malgrat la forma bàrbara de llur redacció.¹²

Un cop establert el vincle anterior dels gots amb Barcelona, Margarit arriba ràpidament a la seva conclusió. Selecciona només un episodi de la història medieval hispànica, lligat específicament a Catalunya — la invasió de Carlemany amb motiu de la invitació d'Alfons el Cast d'ajudar-lo contra els moros. En aquesta versió se suposa que Carlemany expulsà els sarraïns d'Aquitània i Gàl·lia gòtica, i conquerí després el Rosselló, Girona i Vic. En aquell punt, Alfons revocà l'acord amb l'emperador com a resposta a la pressió efectuada pel poble resolutament oposat a la penetració francesa.

me in ea regione Alanam et Gotorum gentem, inceptos appellari Gotalanicos populos, qui nunc Catalani dicuntur» (*Barcino*, ed. CASAS HOMS (Barcelona 1957), 25, 48). Maravall, quan comenta el mateix tros, creu que Pau repeteix una «opinió conocida» (*op. cit.*, 331, nota 93). Ho dubto. És més probable que citi Margarit.

10. *De origine*, 370.

11. La confusió potser era deguda a una primera lectura apressada de les fonts, perquè Margarit dóna la correcta versió al *Templum Domini* i al mateix temps es refereix a un tractat seu anterior («alio tractatu rerum oblitteratarum Hispaniae lucidius declaravi»), ed. com apèndix per FIDEL FITA, *El Gerundense y la España primitiva* (Madrid 1879), 139-140.

12. *De origine*, 371.

Derrotat pel seu nebot Bernardo del Carpio,¹³ Carlemany es retirà a França, i Margarit acaba la seva obra afirmant que, amb l'expulsió de l'invasor francès, els afers espanyols milloraren dia a dia, com sap tothom qui ha llegit les històries de l'arquebisbe de Toledo. La glòria guanyada pels seus reis és deguda a llurs avantpassats, els gots; i de tots els principats espanyols Catalunya és particularment sensible a aquest llegat, ja que varen ser els gots junt amb els alans els qui donaren nom a la seva pàtria per primera vegada.¹⁴

3. Si intentem d'establir quines tradicions historiogràfiques trià Margarit com a línies directrius de la seva narrativa, resulta evident que la formulació peninsular tal com l'havia plasmada Jiménez de Rada no és suficient per a justificar la tesi final, ni tampoc els detalls de la trajectòria final. A aquesta versió indígena hem d'afegir una altra tradició prou inesperada. És ben coneguda l'aportació humanística a l'obra major de Margarit, però en aquest context sembla a primer cop d'ull incompatible. Permeteu-me només d'esbossar breument aquestes dues trajectòries, castellana i italiana, de la història dels gots, per demostrar com Margarit traça el seu propi camí. Espero que em perdoneu per citar fets que deuen ser ben coneguts.

La tradicional justificació històrica de l'èxit got resideix essencialment en la presentació que en fa Jordanes en la *Getica*, i Orosi en el setè i darrer llibre de la seva *Història adversus paganos*. El primer dóna a la conclusió de la seva narrativa el sabor d'un pamflet polític descrivint la reconciliació de gots i romans sota la direcció beneficiosa de Justinià. Malgrat que el tema dels gots no era central en la tesi d'Orosi, ell, amb tot, dibuixa una ruta semblant, però en la qual la vitalitat dels gots es veu subordinada a l'ideal romà, realitzat finalment per Ataülf, «un persistent lluitador per la pau» segons Orosi.¹⁵ Isidor, d'altra banda, deixa a un costat la tra-

13. «Berinaldus nepos ex sorore natus» (*op. cit.*, 373).

14. *Loc. cit.*

15. *Hist. adversus Paganos*, VII.43 (Viena 1882), 559.

jectòria històrica dels gots i els romans, per tractar els gots com a colonitzadors d'un paradís terrenal presentat sota els mateixos colors retòrics amb què Virgili havia revestit el seu elogi d'Itàlia. Toca finalment a Jiménez de Rada de fondre les diverses tradicions i d'oferir als vuit regnes reunits per sant Ferran una nova ideologia — que tots els súbdits del rei, gallecs, asturians, castellans, toledans, etc., tots descendien d'una sola raça que havia conquerit Espanya, l'havia perduda, i ara estava a punt de recobrar-la. És més: Jiménez exalta els gots com a una tribu que havia deixat la seva empremta a totes les grans civilitzacions del passat, és a dir: la dominació dels escites, la derrota del rei Vexoris d'Egipte, la conquesta d'Àsia, la humiliació de Darios i de Xerxes i les victòries sobre Perseu i els grecs; àdhuc les Amazones es lliguen amb la bel·licositat dels gots. Però les virtuts posseïdes per la raça no eren necessàriament innates. Segons el Toledano, a mesura que baixaren cap al sud, entraren en contacte amb d'altres pobles i 'humaniores effecti, benignitatem et mansuetudinem induere, adeo quod philosophos habuerunt, ad quorum sapientiam humili studio pervenerunt'.¹⁶ Això suggereix que el tòpic de la *saevitia gotica*, que persistia en les darreres cròniques de l'imperi, encara continuava vigent fins a tal punt, que l'arquebisbe se sentia obligat a modificar, però no liquidar totalment, llur bel·ligerància característica.

Maravall ha dibuixat la posterior trajectòria de la tesi neogoda cap a la fi del segle xv. Només crec que no va donar prou èmfasi a les modificacions importants introduïdes a l'últim segle de l'època medieval. Els escriptors quatrecentistes se centren molt més en el regne particular del qual són súbdits. Això es refereix particularment, però no exclusivament, als historiadors castellans. Un capítol de la *Historia hispanica* de Sánchez de Arévalo es titula: «Quomodo in regno quod hodie appellatur Castellae et Legionis residet titulus et nominatio regum Hispaniae». I més tard afirma: «solum autem regem Castellae vocant Hispaniae regem». Això serveix naturalment de precedent per a reclamar tota l'herència visigòtica per

16. *Rerum Hisp. Chron.*, I, 9.

a Castella.¹⁷ Per a la mentalitat quatrecentista, la qüestió abstracta, ideològica, d'una comunitat mil·lenària hispànica importava molt menys que la justificació d'una autoritat legítima. L'historiador era més jurista que simple erudit. I és evident que aquells historiadors que formulaven innovacions significatives i perdurables en els capítols preliminars de llurs històries quedaven en la majoria involucrats directament o indirectament en discussions internacional sobre privilegis o preeminències polítiques. I això no es limita a la crònica llatina. El pròleg a la crònica reial d'Enric IV de Castella tracta quasi exclusivament de l'associació del rei amb «el resplandor de nuestros invictísimos godos». Els pocs fets anotats en aquest pròleg no pertanyen a la història peninsular, sinó a l'europea, a la interacció dels gots amb els romans: «aqueel señalado Rey Theodorico que así como fuerte guerrero ... sojuzgó toda Italia ... al emperador Zenón despojó del señorío y echó fuera del Imperio». El saqueig de Roma per Alaric acaba amb les paraules: «Con los romanos lo avemos, contra ellos peleamos e a guerrearlos venimos; los siervos de Cristo queremos ser libres».¹⁸ Els gots com a conqueridors i com a aliats de Roma i l'Imperi són dos tòpics que poden ser, i foren, combinats de moltes maneres, com per exemple fa Juan de Lucena, referint-se al mateix rei Enric IV com «de cesárea tela vestido, urdida de godos».¹⁹

4. A Itàlia, del segle XIV endavant, les observacions erudites sobre la història postimperial prengueren un altre caire. Els comentaris dispersos de Petrarca i Boccaccio serveixen com a preludi a la formació de la coneguda fórmula històrica que presenta la invasió gòtica d'Itàlia com el començament de l'edat de la barbàrie. Per al Boccaccio del *De Casibus*, aquesta incursió significa l'eclipsi de Roma: «O infelix nimium Roma ... armis victricibus tuis urbes

17. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid 1970), 95-96.

18. D. ENRÍQUEZ DEL CASTILLO, *Crónica del Rey Don Enrique el Cuarto* (Madrid 1953), 99.

19. ED. BERTINI, *Libro de vita beata* (Torino 1950), 106.

populi regesque cedebat».²⁰ Res no seria mai més com abans. Per al Petrarca significa el col·lapse de l'erudició: «E sopra vennero in Italia i Goti e i Longobardi, nazioni barbare e strane, i quali affatto quasi spensero ogni cognizione di lettere, come appare negl'instrumenti in que' tempi rogati e fatti, de' quali niente potrebbe esser più material cosa, ne più grossa e rozza».²¹ La versió de les *Guerres gòtiques de Procopi*, feta pel canceller de Florència, Leonardo Bruni, està banyada per la malenconia d'haver d'escriure sobre desastres i traïcions: «Etsi longe michi jocundius fuisset Italiae felicitatem quam clades referre, tamen quia tempora sic tulerunt sequemur et nos fortunae mutabilitatem, Gotthorumque invasionem et bellum quo Italia rota pene eversa fuit in his libris describemus». En la seva correspondència combina els mateixos temes usats per Petrarca i Boccaccio: «afflicta quondam Italia Gotthorum et Longobardorum longa invasione tanta calamitate nostros homines oppressores ut omnino librorum studiorumque obliviscentur».²² Amb tot, quan un desconegut corresponent convencé el canceller de Florència a dedicar una epístola a Joan II de Castella, ell preferí d'insistir sobre la superioritat dinàstica de Castella sobre França i Alemanya acudint no a tots els èxits dels gots, sinó al nombre d'emperadors romans de suposat origen espanyol: «Errant, Serenissime Rex, qui gloriam Romani imperii Gallis aut Germanis attribuunt. Hispaniae est haec gloria, Hispaniae his honor est proprius».²³ Mentre que, naturalment, en les *Dècades* de Flavius Blondius (Flavi Biondo) és la destrucció del mateix imperi pels gots

20. *De Casibus virorum illustrium*, VI.

21. Cit. per H. BARON, *Leonardo Bruni Aretino* (Leipzig 1928), 65. Vegeu també l'angúnia expressada a l'*Africa*: «Ulterius transire piget; nam spectra decusque / Imperii tanto nobis fundata labore / Externi rapiunt Hispanae stirpis et Afre. / Quis ferat has hominum sordes nostrique pudendas / Reliquias gladii fastigia prendere rerum» (II, 274-278, ed. N. FESTA, 40). Cit. per T. MOMMSEN, *Petrarch's Conception of the Dark Ages*, «Speculum», XVII (1942), 226-242.

22. *De bello italico adversus Gothos* (Venecia 1471), f. 1v; *Epist.*, X, 22.

23. A. SORIA, *Los humanistas de la corte de Alfonso el Magnánimo* (Granada 1956), 113.

que marca el començament de la decadència: «Ipsam itaque imperii inclinationem ... dicimus principium habuisse a Gotthorum in urbem Romam irruptione».²⁴

L'abisme entre ambdues tradicions historiogràfiques, peninsular i italiana, es pot mesurar dintre dels límits de la Corona d'Aragó, entre Saragossa i Nàpols. Al començament del segle XVI el napolità Antoni Cariteo (el Galateo) escriví el seu tractat *De educatione* com a resposta a la *Crònica d'Aragó* de Gaubert Fabrici de Vagad. Aquest havia declarat en el prefaci de la seva obra que «la grande Roma señora del mundo fue señoreada y tantas vezes por godos: que mayor vergüença y cargo es la señora del mundo ser vasallo de godos que vencerse de los vencedores de África». Encara més descaradament afegí que l'individu que havia venut els gots als moros, el comte don Julià, no era espanyol, sinó italià d'origen. A això El Galateo respongué que la cultura peninsular ho devia tot a Roma i que Vagad era «insanus quidem ... Gothus aut Poenus aut proselytus, profanus, barbarus hostis Italiae ... celtiber; bestia, vitio gentis, arrogantissima, tam ineruditus quam inflatus superbia gothica».²⁵

5. ¿Quina posició trià d'ocupar Margarit entre aquests exponents extrems de tradicions culturals contrastades? Primer, la qüestió del país d'origen dels gots. Sobre aquest punt, és divertit d'observar que Margarit s'oposa al Toledano, al qual acusa d'haver citat erròniament Claudi Ptolemeu.²⁶ Sense aprofundir, el fet és que Margarit prefereix, com féu Orosi, la identificació dels gots, no amb els països escandinaus, sinó amb els *Getae* o *Getuli* o escites

24. *Decades*, I, i.

25. *Crónica de Aragón* (Zaragoza 1499), f. 1; B. CROCE, *La Spagna nella vita italiana* (Bari 1949), 115-116.

26. El Toledano no fa més que copiar Jordanes sense anomenar-lo: «Claudius Ptolomaeus orbis terrae descriptor egregius refert in Oceani solo esse magnam Insulam nomine Scandiam» (*Rerum Hisp. Chron.*, I, viii); «Claudius Ptolomeus, orbis terrae discriptor egregius meminit dicens: est in Oceani arctoi salo posita insula magna nomine Scandza» (*Getica*, III.16).

que sorgiren del Pròxim Orient i estengueren més tard llur domini al nord d'Europa. La raó sembla ser que els escites posseïen una reputació militar més substancial i els *Getae* foren el tema de la celebrada frase d'Orosi que marcà llur superioritat sobre Alexandre, Pirrus i Cèsar, frase repetida des dels temps d'Isidor endavant per quasi tota la història posterior d'Espanya, tant en llatí com en llengua vernacle. Però ni Orosi, ni Isidor, ni el Toledano poden ser la font d'informació que conduí Margarit a creure que, des dels temps consulars al període de Dioclecià, romans i gots es veien més sovint lligats per tractats que no pas dividits per la guerra. L'ocupació goda d'Itàlia, bastant ben documentada per Orosi, adquireix matisos diferents en la versió de Margarit. Radagaisus, company d'Alaric i cap de la meitat de les forces godes, és descrit per Orosi com un escita, pagà, bàrbar, a qui la divina providència infongué terror i el forçà a abandonar les seves tropes fugant-se al camp romà, on fou executat.²⁷ Margarit gairebé dóna la volta a la situació. Per a ell, el més vil de tots era l'ambiciós i astut general de l'imperi Estilicó, que no sols destruí l'exèrcit got sota Radagaisus, prop de Fiesole, sinó que també atacà Alaric sense avisar el diumenge de Pasqua a Pollenza.²⁸ Aquest fet és ben cert, però no ho és el fet que Estilicó no hagués derrotat mai als gots ni que morís a Pollenza a mans d'Alaric. Al contrari, fou executat anys més tard per ordre de l'emperador Honori a causa de la seva persecució dels gots. De la mateixa manera, el famós saqueig de Roma és presentat per Margarit com un càstig pel trencament d'una promesa. Alaric actuava com a veritable cristià, sense cometre cap acte de profanació contra cap lloc sagrat. Per descomptat, aquesta és la tesi de sant Agustí i d'Orosi.²⁹ La destrucció física de Roma, però, és un cas més difícil. Margarit intenta defensar Alaric contra les acusacions dels erudits del segle xv, que el veien com insensible a la majestat de l'arquitectura romana. Margarit in-

27. Orosi, VII.37.

28. *De origine*, 368.

29. *Op. cit.*, 369.

sisteix en el fet que els gots no destruïren Roma, sinó que, inflamats per la traïció romana, volien estampar llur signatura sobre aquestes antiguitats com un avís per a les generacions posteriors. Per tant, practicaren forats en els blocs de pedra més prominents: «In eis Gothici apposuerunt memoriam per foramina in singulis eminentibus lapidibus constituta, ut non minus fuisset mirabile illa [Roma] in tanta sceleris atrocitate servasse quam illam ab initio construxisse».³⁰ L'humanista fa el seu pacte personal amb la tradició de *saevitia gothica*.

Els canvis més significatius realitzats per Margarit en la narrativa d'Orosi es relacionen amb el desplaçament dels gots sota Ataülf cap al sud de la Gàllia i d'Espanya. La residència d'Ataülf a Barcelona, de menys d'un any, s'entén com el pròleg necessari i immediat a la fundació del regne visigot de Toledo. La presència dels gots al nord-est es creu de suficient duració com per permetre que el nom de Gotolònia esdevingués corrent, cosa que no passà amb l'altre topònim al nord dels Pirineus, «Gocitània», que, segons Margarit, era mal denominada Llenguadoc en la seva època.³¹ Aquestes terres, conegudes també com a Gàllia Gòtica, foren ocupades per tribus que arribaren amb Ataülf com a compensació per l'incompliment del tractat amb Roma. Damunt de tot, Margarit afirma, contra totes les opinions autoritzades, que, després de la mort d'Ataülf, Gaüa Plàcidia traslladà la capital visigoda de Barce-

30. Aquest fet no es pot deduir de la tesi agustiniana. Aquesta mantenia que Roma sofria molt menys sota els invasors cristians que sota els prínceps pagans. Tampoc no és una invenció erudita seva, perquè Rodríguez de Almela, al seu *Compendio historial*, en repeteix una versió distinta, l'única que he pogut rastrejar a les cròniques quatrecentistes: «[los godos] tomaron a Ytalia e destruieron gran parte della; la gran ciudad de Roma entraron e tomaron por fuerça e la tovieron e señorearon tres días e destruieron algunos de los hedeñios della, señaladamente el coliseo que era un famo[so] hedeñio: en lo que dél quedó por desfazer e derribar parece en el oy en día muchas señales en las junturas de las piedras e paredes del que oy día parecen que los godos fizieron quando tomaron a Roma en señal de vitoria e vencimiento» (Bibl. Nac., Madrid, ms. 1525, f. 61r).

31. *De origine*, 370. En el *Templum Domini* Margarit deriva Gocitània d'Occitània (*ed. cit.*, 152).

lona a Toledo i donà d'aquesta manera la inevitable prioritat a la capital mediterrània. Margarit ha preferit ignorar mig segle d'història goda i, després d'haver-ho fet, passa per alt la resta de la història goda sense esmentar ni el nom de Roderic. Subratlla només els dos fets que segueixen, sense cap relació entre ells i no gaire clarament associats amb el seu tema principal.

El primer es refereix a la destrucció de Fiesole uns dos-cents anys després de la primera incursió dels gots a Itàlia sota Alaric i Radagaisus. Margarit atribueix aquest acte al general got Tòtila, com una revenja per la matança comesa per Estilicó sobre les tropes de Radagaisus.³² El segon és l'expulsió dels francesos d'Espanya com a conseqüència de la derrota a Roncesvalls. Aquest deriva sens dubte de la gallofòbia de l'arquebisbe de Toledo. Però aquell prové d'una font poc usual per a un historiador que treballa per una visió solidària de la història goda. És tret de la *Història del poble florentí* per Leonardo Bruni, escrita sobre el període 1418-1429.³³ Difícilment assequible a la Península, on no n'ha aparegut ni un sol exemplar, Margarit deu haver-la adquirit a Itàlia. Mentre reformava la perspectiva històrica de Florència, Bruni s'havia desfet de la llegenda desconcertant que Àtila havia destruït Florència. La prova, la dóna Procopi, que en l'original grec mostrà que havia sorgit una confusió entre Tòtila i Àtila, i fou Fiesole que va ser destruïda i no Florència, ciutat que, com qualsevol pot veure, conserva encara molts dels seus edificis romans. Tal és l'argument proposat per Bruni i adoptat per Margarit, el qual, a més, s'ha aprofitat de la lectura per a millorar els seus coneixements de la història imperial.³⁴

6. Si ara reunim els punts sobresortints de la narrativa de Margarit, és a dir: l'associació dels gots amb l'herència militar dels

32. *De origine*, 371.

33. Vegeu H. BARON, *The Crisis of the Early Italian Renaissance* (Princeton 1955), 355-357, 436, 618.

34. L. ARETINO, *Historiarum Florentini Populi Libri XII*, ed. SANTINI (Città di Castello 1914-1926).

escites o *Getae*, la revenja goda sobre l'emperador Valent, sobre Estilicó, sobre Roma, l'associació dels gots amb Barcelona i Catalunya (Gotolònia) i Llenguadoc (Gocitània); la destrucció de Fiesole pels gots i l'expulsió dels francesos de la Península pels descendents d'aquells, no ens allunyem gaire de l'explicació històrica, si busquem un context polític en el qual Margarit, com a representant a l'estranger de la Corona d'Aragó, s'esforça per impressionar el públic, no sols amb els èxits militars dels avantpassats del seu monarca, sinó també pel càstigs infligits sobre romans, florentins o francesos. Aquest context pot identificar-se amb l'època en què les forces franceses i angevines tractaven de frustrar la successió de Ferran de Nàpols a la corona de les dues Sicílies, el 1458-1459. En aquells anys Margarit fou enviat, juntament amb Joan Gallach i Francesc Ferrer, a diversos principats italians i al Congrés de Màntua. Segons la documentació contemporània sabem que el 25 de juny de 1459, a Milà, Margarit proferí un discurs en presència de Francesco Sforza, duc de Milà, aliat de la causa aragonesa, en el qual la genealogia dels reis d'Aragó s'emparentava amb «maximo illo Alarico, Gothorum rege qui urbem et imperium subjugavit».³⁵ Aquest discurs ha de ser associat amb el text en qüestió. I es pot veure com tots els elements, entreteixits de diferents fonts, o possiblement inventats a l'acte, foren acoblats per servir un fi polític i no exclusivament erudit.

7. Tenint en compte aquesta explicació, es pot tornar a les nostres afirmacions d'entrada sobre la tesi de Maravall. Maravall, com recordareu, afirmava que la tesi neogoda era un recurs per a expressar el sentiment de comunitat hispànica, recurs que havia esdevingut «casi inerte» el segle xv, i que Margarit, en busca de la seva pròpia visió classicitzant, i sense simpatia per la barbàrie goda, s'enfonsava dins la prehistòria i s'agafava en un mite comunitari més antic, més respectable i més acceptable al públic erudit

35. TATE, *Margarit*, apèndix XVII, 348.

del Renaixement i, no cal dir-ho, al públic acomodatici de la postguerra que aprovava la política centralista.³⁶

La veritat sembla ser menys abstracta i més pragmàtica. El bisbe d'Elna, d'una diòcesi fronterera, manipula els elements del mite got, no per reforçar primàriament un sentiment peninsular de comunitat, sinó per insistir en l'especial relació dels reis de Catalunya-Aragó amb els seus predecessors gots. La investigació dels texts clàssics i medievals, l'explotació dels treballs de Leonardo Bruni, són destinades no sols a embellir la imatge dels gots als ulls dels erudits italians, sinó també — i això és més important —, a avisar la Cúria romana, els florentins i els francesos de les conseqüències d'impedir els projectes catalano-aragonesos. Durant aquest *processus*, ignora mig segle d'història goda documentada explícitament per Orosi, deixa de banda Isidor, accepta i descarta detalls de Jiméneez de Rada segons li sembla i sostreu només el que necessita de Leonardo Bruni, encara que argumenta en general contra els sentiments del canceller florentí. En particular es veu obligat a contrarcar a acceptar el paper d'Alaric com a destructor dels monuments imperial a Roma. No hi havia manera d'evitar l'acusació. Però la seva resposta és característica del polític culte. Tracta de crear el seu propi mite erudit, inventant la història dels forats practicats pels gots als blocs de pedra dels edificis romans. I estic gairebé persuadit que la Gocitània, nom que dóna al Llenguadoc, és també una altra invenció infructuosa seva.

El cardenal de Girona no va canviar els seus processos mentals durant els últims anys de la seva vida mentre creava l'estructura del *Paralipomenon*. No treballava impulsat per una abstracció conceptual, tal com imagina Maravall. La presentació del llegat gòtic en aquest petit tractat llatí i els temes de la dedicatòria del *Paralipomenon* no són gens incompatibles. S'acoblen, no sota el concepte altament intel·lectual de la «unitas Hispanie», sinó sota la política mediterrània creada per Alfons el Magnànim, Joan II i Ferran el

36. Vegeu nota 3.

Catòlic. La política que s'oculta darrera l'oferta d'una flota catalana al Congrés de Màntua, el 1459, era la mateixa expressada per Margarit al senat venecià el 1483, política motivada per la creixent pressió dels turcs.³⁷ I aquests sentiments polítics es traslladen finalment al prefaci de la seva obra més coneguda, el *Paralipomenon*.

R. B. TATE

37. TATE, *Margarit*, 351, 375.